

De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, had haar grootmoeder aan de rand van het graf tegen haar gezegd. Maar dat klopte niet, want de Heer had veel meer genomen dan er was – ook alles wat er van het kind had kunnen worden lag nu daarbeneden en kwam onder de aarde. Drie handen vol en het kleine meisje dat met de schooltas op haar rug het huis uit rent, lag onder de aarde, de schooltas wipt op en neer terwijl ze zich steeds verder verwijdert; drie handen vol aarde en daar lag de tienjarige die met bleke vingers piano speelt; drie handen vol en de halfvolwassene naar wie de mannen omkijken omdat haar haar koperrood glanst, werd bedolven; drie keer aarde gooien en ook de volwassen vrouw die haar, als ze zelf trager was geworden, werk uit handen genomen zou hebben met de woorden: ach, moeder, ook die werd langzaam gesmoord door de aarde die in haar mond viel. Onder drie handen vol aarde lag daar een oude vrouw in het graf, een vrouw die zelf al trager begon te worden en tegen wie een andere jonge vrouw of een zoon af en toe gezegd zou hebben: ach, moeder, ook die wachtte tot er aarde op haar werd gegooid en het graf weer helemaal vol zou zijn, een beetje voller dan vol, want het lichaam maakt dat de heuvel

boven het graf zich welft, ook al ligt het zo diep dat je het niet meer ziet. Boven een baby die plotseling is gestorven, welft de heuvel zich vrijwel niet. Maar eigenlijk zou de heuvel zo reusachtig moeten zijn als de Alpen. Dat denkt ze, hoewel ze de Alpen nog nooit met eigen ogen heeft gezien.

Ze zit op hetzelfde voetenbankje waarop ze als kind altijd zat als haar grootmoeder haar verhalen vertelde. Dat voetenbankje was het enige wat ze van haar grootmoeder voor haar eigen huishouden had willen hebben. Ze zit in de gang op het voetenbankje, leunt met gesloten ogen tegen de muur en raakt het eten en drinken dat een vriendin voor haar heeft neergezet niet aan. Zeven dagen zal ze zo blijven zitten. Haar man heeft geprobeerd haar overeind te trekken, maar het lukte niet omdat ze zich verzette. Toen de deur achter hem in het slot viel, was ze opgelucht. Afgelopen vrijdag had de overgrootmoeder het slapende meisje nog over haar hoofd geaaid en haar mijn *maidele* genoemd. Zijzelf had door de geboorte van het kind haar grootmoeder veranderd in een overgrootmoeder en haar moeder in een grootmoeder, maar nu waren al die veranderingen alweer ongedaan gemaakt. Eergisteren had haar moeder, die op dat moment nog grootmoeder genoemd kon worden, een wollen omslagdoek voor haar meegebracht voor als ze op koude dagen met de baby in het park ging wandelen. Haar man had 's nachts tegen haar geschreeuwd dat ze iets moest doen. Maar ze wist niet wat je in zo'n situatie moest doen. Na zijn geschreeuw en na de paar minuten die nacht waarin ze niet wist wat ze moest doen, na dat ene moment waarop ook haar man niet wist wat hij moest doen, had hij geen woord meer tegen haar gezegd. In haar wanhoop was ze naar haar moeder gerend, die nu geen grootmoeder meer was, haar moeder had tegen haar gezegd dat

ze weer naar huis moest gaan en daar op haar moest wachten, zij zou de mensen sturen. Terwijl haar man in de woonkamer heen en weer liep, had ze het kind niet meer durven aanraken. Ze had alle emmers die met water waren gevuld naar buiten gebracht en leeggegooid, ze had een laken voor de spiegel in de gang gehangen, ze had de ramen in de kamer waar het kind lag naar buiten toe opengezet en was toen naast de wieg gaan zitten. Door die handgrepen had ze zich het deel van het leven herinnerd dat voor mensen hanteerbaar was. Maar wat nog geen uur geleden bij haar in huis was gebeurd, daar kreeg geen mensenhand greep op.

Zo was het ook gegaan bij de geboorte van het kind, nog geen acht maanden geleden. Na een nacht, een dag en nog een nacht waarin het kind maar niet kwam, had ze willen sterven. Zo ver had ze zich in die uren van het leven verwijderd: van haar man, die buiten wachtte, van haar moeder, die in een hoek van de kamer op een stoel zat, van de vroedvrouw, die met kommen water en doeken in de weer was, en ook al lang van het kind, dat zogenaamd in haar buik zat, maar onzichtbaar was blijven steken. De ochtend na de bevalling zag ze vanuit haar bed hoe iedereen gewoon deed wat er gedaan moest worden: haar moeder, die nu in een grootmoeder was veranderd, ontving een vriendin die kwam feliciteren, de in een overgrootmoeder veranderde grootmoeder bracht de kraamkamer-amuletten met Psalm 21 en versgebakken taart, en haar man was naar het café gegaan om op de gezondheid van het kind te drinken. Zelf hield ze het kind in haar armen, en het kind droeg de kleertjes die zij, haar moeder en haar grootmoeder in de maanden voor de bevalling hadden geborduurd.

Ook voor wat er nu was gebeurd bestonden regels. De mensen waren bij zonsopgang gekomen, hadden het kind uit de wieg gepakt, in een doek gewikkeld en op een grote draagbaar gelegd. Het bundeltje was zo licht en klein dat een van hen het moest vasthouden toen ze de trap af liepen, anders was het eraf gerold. *Zai moichl oen fal mir maine trep nit aroenter.* Wees zo goed. Ze wist dat het kind nog dezelfde dag onder de grond moest liggen.

Nu zit ze op het houten voetenbankje dat ze op haar bruiloft van haar grootmoeder heeft gekregen, ze zit daar met gesloten ogen zoals ze anderen in tijden van rouw heeft zien zitten. Soms was zij het die de rouwenden eten bracht, nu heeft een vriendin voor háár voeten schalen met eten neergezet. Zoals ze gisternacht al het water in huis heeft weggegooid omdat ze zeggen dat de engel des doods er zijn zwaard in afspoelt, zoals ze de spiegel heeft afgedekt en het raam heeft opengezet omdat ze het anderen heeft zien doen, maar ook omdat de ziel van het kind dan niet zou terugkeren maar voorgoed zou wegvliegen, zo zal ze nu zeven dagen blijven zitten omdat ze anderen zo heeft zien zitten, maar ook omdat ze niet zou weten waar ze heen moest nu ze niet meer op die onmenselijke plaats wil komen die de kamer van het kind de afgelopen nacht was. De gebruiken van de mensen zijn als loopplanken naar het onmenselijke gebouwd, denkt ze, grijpbare constructies waaraan een schipbreukeling zich indien mogelijk weer zou kunnen optrekken. Wat zou het mooi zijn, denkt ze, als het toeval regeerde in plaats van een God.

De oorzaak zou toch geweest kunnen zijn dat de deken te dik was. Dat het kind op de rug sliep. Dat het zich heeft verlikt. Dat het ziek was zonder dat iemand het wist. Dat het ge-

schreeuw van het kind door de deuren haast niet te horen was. In de kamer van het kind hoort ze nu de voetstappen van haar moeder en zonder te kijken weet ze wat die daar doet: ze pakt de dekens en kussens uit de wieg en haalt het beddengoed af, ze trekt de hemel van het houten frame en schuift de wieg aan de kant. Met haar armen vol wasgoed komt ze de kamer uit, loopt langs haar dochter, die nog steeds met gesloten ogen op het voetenbankje zit, en brengt alles naar de bijkeuken beneden. Dat ze te jong was om te weten wat ze moest doen. Dat haar moeder nooit met haar over die dingen heeft gepraat. Dat ook haar man niet wist wat hij moest doen. Dat ze eigenlijk altijd helemaal alleen was met het kind, met dat wezentje dat in leven gehouden moest worden. Dat niemand haar van tevoren heeft verteld dat het leven niet werkt als een machine. Haar moeder komt terug. Ze haalt in het voorbijgaan het laken van de spiegel in de gang, vouwt het op en brengt het naar de kamer van het kind. Ze legt het helemaal onder in de koffer die ze speciaal daarvoor heeft meegebracht, dan pakt ze de spullen van het kind uit de la van de commode en doet ze bij het laken in de koffer. In de maanden voor de bevalling hebben zij, de zwangere, haar moeder en haar grootmoeder die jasjes, jurkjes en mutsjes genaaid, geborduurd en gebreid. Haar moeder duwt de lege la nu dicht. Boven op de commode ligt het speeltje met de zilveren belletjes. Als ze het pakt, rinkelen de belletjes. Gisteren, toen de dochter zelf nog een moeder was en met haar kind speelde, rinkelden ze ook. Het gerinkel is in de vierentwintig uur die sindsdien zijn verstreken niet van klank veranderd. Haar moeder legt het speeltje nu helemaal boven in de koffer, dan doet ze de koffer dicht en tilt hem op, ze komt de kamer uit, loopt met de koffer langs haar dochter in de gang en brengt hem naar de kelder. Maar misschien was het toch omdat het kind nog niet was gedoopt

en het huwelijk van de ouders maar een zogenaamd *burgerlijk noodhuwelijk* was. Volgens joods gebruik hebben ze het vandaag begraven en volgens joods gebruik zal ze nu zeven dagen op het voetenbankje zitten, maar haar man praat niet tegen haar. Hij zit nu vast in de kerk te bidden voor de ziel van het kind. Waar kan de ziel van het kind nu heen? Naar het vagevuur, het paradijs of de hel? Of was het kind, zoals sommigen zeggen, een van de kinderen die maar weinig tijd nodig hebben om iets uit een ander leven, waar de ouders geen weet van hebben, tot een goed einde te brengen en daarom zo snel terugkeren naar waar ze vandaan zijn gekomen? Haar moeder komt terug, gaat de kamer van het kind binnen en doet de ramen dicht. Misschien was er na dit leven toch gewoon niets. Het is nu heel stil geworden in huis. Dat heeft ze eigenlijk nog het liefst.

Als het donker wordt, beginnen haar borsten hard te worden en pijn te doen. Ze heeft nog melk, melk voor een kind dat onder de grond ligt. Het liefst wil ze creperen aan wat ze nu te veel heeft. Terwijl het kind nog naar adem snakke en blauw aanliep, had ze in gedachten alle tijd van haar leven aan het kind geschonken, had ze het met de God van haar vaderen op een akkoordje willen gooien en haar leven willen ruilen voor het leven dat uit haar was gekomen. Maar die God, als hij al bestond, had het geschenk niet aangenomen. Ze leefde. Nu schiet haar weer te binnen dat ze van haar grootmoeder na haar bruiloft nooit meer mee mocht naar haar grootvader. Pas toen het kind er was en ze het hem per se wilde laten zien, hoorde ze dat haar grootvader op de dag dat zij, zijn kleindochter, met die goj trouwde, voor de levende bruid de dodenwake had gehouden en ondanks zijn zwakke toestand zeven dagen lang op zijn bed had gezeten. Van boven, vanuit

de hemel van haar grootvader gezien, had dus ook zij de grens tussen leven en dood al overschreden en bezat ze niets meer wat ze die God in ruil had kunnen aanbieden. Als het nacht wordt, schuift ze de schalen met eten opzij en gaat ze naast het voetenbankje liggen slapen. Ze hoort niet wanneer haar moeder gaat slapen. Ze hoort ook niet wanneer haar man terugkomt. Ergens in die nacht is het precies vierentwintig uur geleden dat in een kleine Galicische stad op 50.08333 graden noorderbreedte en 25.15000 graden oosterlengte plotseling een baby stierf.

2

Een oude man ligt in een donker huisje in bed en zwijgt. Hij ligt daar al lang, dag in dag uit, hij weet dat de mensen zeggen dat hij op sterven ligt, maar terwijl het sterven voor sommigen een klein voorvertrek is, vanwaar ze met één stap, één sprong de andere kant bereiken, is het bij hem een enorme ruimte, waar hij gewoon niet doorheen weet te komen, misschien omdat hij al te zwak is.

Naast hem zit zijn vrouw, ze zit er al lang zonder iets te zeggen, buiten is het inmiddels alweer donker. De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, zegt ze ten slotte.

Het afgelopen voorjaar had zijn vrouw vaak naast hem zitten breien, en hoewel zijn ogen niet meer zo best waren, had hij gezien dat de spullen die ze maakte heel klein waren. Op een dag had ze van de levensmiddelen waarmee ze de hele week hadden moeten doen een taart gebakken en was ze de deur uit gegaan. Die week had er op sjabbat geen ei in de soep gezeten. Hij had haar niets hoeven vragen, zij had hem niets hoeven uitleggen.

Vanochtend vroeg, toen het nog donker was en hij nog half sliep, hoorde hij zijn vrouw en zijn dochter in de kamer fluisteren, 's middags ging zijn vrouw de deur uit en kwam pas bij het vallen van de duisternis terug, ze ging naast hem zitten, zweeg lang en zei ten slotte: De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen.

Op de bruiloft van hun kleindochter waren de twee oude mensen niet uitgenodigd. Op de dag dat zijn kleindochter met een goj trouwde, was de oude man in zijn bed overeind gekomen en zeven dagen blijven zitten om voor de levende bruid de dodenwake te houden, wat anders alleen gebruikelijk was als er iemand stierf.

Nu zit zijn vrouw zwijgend naast hem, haar oude, bedlegerig geworden man, en ze schudt haar hoofd. God mag weten wat ons maidele heeft bezielde om haar meisje met een goj te laten trouwen, zegt de oude man.

3

Ze pakt de dekens en kussens uit de wieg en haalt het beddengoed af, ze trekt de hemel van het houten frame en schuift de wieg aan de kant. Het onheil was jaren geleden al begonnen, toen haar dochter zelf nog een baby was. Zodra ze het lawaai buiten hoorden, had haar man de kinderjuffrouw met het kind naar de kinderkamer boven gestuurd en gezegd dat ze de deur moest vergrendelen, in geen geval open mocht doen als er werd geklopt en de blinden goed moest sluiten. Daarna waren ze beneden van het ene raam naar het andere gelopen om te kijken wat er aan de hand was: in de omliggende straten en op het plein voor het huis leken zich mensen te verzamelen, sommigen renden, anderen schreeuwden, maar wat

ze schreeuwden was niet te verstaan. Voordat zij en haar man de kans hadden gehad om ook beneden de blinden te sluiten, werd het huis al getroffen door de eerste stenen. Haar man had proberen te zien wie de stenen gooide en Andrej herkend. Andrej, had hij geroepen, Andrej! Maar Andrej hoorde hem niet of deed alsof hij hem niet hoorde, wat meer voor de hand lag, want hij wist immers wie er woonde in het huis dat hij bekogelde. Toen vloog er een steen van Andrej door een ruit, hij vloog rakelings langs haar hoofd, knalde achter haar door de glazen deurtjes van de boekenkast en raakte deel 9 van het in leer gebonden verzamelde werk van Goethe dat haar man van zijn ouders voor zijn eindexamen had gekregen. *Wind noch bries van enige zijde! Doodse stilte, akelig! In de eindeloze wijde/ Roert geen enkel golfje zich!* Daarop had haar man woedend de voordeur opengerukt, kennelijk om Andrej bij zijn kraag te grijpen en tot rede te brengen, maar toen hij zag dat Andrej samen met drie of vier andere jongemannen, van wie er één een bijl in zijn hand had, in looppas op het huis afkwam, had hij de deur meteen weer dichtgedaan. Hij had vlug de sleutel in het slot omgedraaid en samen met haar, zijn vrouw, geprobeerd de planken die voor zulke noodgevallen altijd binnen handbereik stonden voor de deur te timmeren. Maar daar was het al te laat voor geweest, waar waren de spijkers, waar was de hamer, de deur begon onder de bijlslagen al te versplinteren. Andrej, Andrej. Toen waren zij en haar man de trap op gerend, hadden op de deur gebonsd waarachter de kinderjuffrouw met het kind zat, maar die had niet opengedaan omdat ze niet begreep wie er naar binnen wilde, of omdat ze zo bang was dat ze de deur gewoon niet open durfde te doen. Terwijl Andrej en zijn mannen het huis al binnendrongen, waren zij en haar man via de laatste, steile trap naar de zolder gevlucht. Op de benedenverdie-

ping sloegen de indringers de rest van de ruiten aan diggelen, rukten de raamkozijnen uit de muur, duwden de boekenkast omver, sneden de dekbedden open, smeten serviesgoed en weckflessen kapot en gooiden de levensmiddelen op straat, maar toen moest een van hen hebben gehoord dat zij en haar man probeerden de zolderdeur te vergrendelen, want zonder op de eerste verdieping te blijven staan renden de mannen de trap op, scheurden op weg naar boven het behang van de muren en sloegen met de bijl links en rechts gaten in het metselwerk. Zij en haar man stonden achter de zolderdeur, die heel dun was, ze hadden de grendel erop geschoven, maar geen meubelstuk kunnen vinden dat zwaar genoeg was om de deur te barricaderen, toen hoorden ze de voetstappen van de mannen op de laatste, steile trap. *Hoor mijn gebed, Here, en neem mijn hulpgeroep ter ore, zwijg niet bij mijn geweën, want ik ben een vreemdeling bij U, een bijwoner gelijk al mijn vaderen. Wend uw blik van mij af, opdat ik mij wederom verblijde, eer dat ik heenga en niet meer ben.* De hemel, de hemel. Als er naar beneden geen uitweg is, moet er naar boven een zijn. Ze beginnen de dakpannen met hun handen weg te schuiven om een opening te maken. Maar de deur achter hen, die de achtervolgers heel even tegenhoudt, is dun, niet meer dan een paar planken. Haar man helpt haar zich op te trekken en door de opening het dak op te klimmen. En dan wil zij hem ook omhoogtrekken. En dan is de dunne deur niet meer tegen de slagen van de bende bestand. En dan trekt zij aan zijn ene arm en de mannen beneden aan zijn andere. Lot wil de engelen die bij hem te gast zijn niet uitleveren. Lot staat op de drempel, het volk pakt hem bij zijn arm en wil hem naar buiten trekken om hem te straffen voor het gastrecht dat hij verleent, het wil zich op hem werpen, zich aan hem vergrijpen, hem bespuwen, mishandelen en vertrappen, maar vanuit het huis

pakken de engelen hem met hun engelenhanden bij zijn andere arm, ze zijn sterk, ze slaan de mensen buiten met blindheid, trekken Lot weer naar binnen en sluiten de deur tussen hem en de mensen, de mensen buiten kunnen elkaar niet meer zien en ook de ingang van Lots huis niet meer, ze tasten met hun handen langs de muren en moeten vertrekken. *O, mijn God, vertoef niet.* Zij heeft niet de kracht van engelen, het lukt haar niet haar man omhoog te trekken; terwijl ze haar man bij zijn arm vasthoudt, smeekt ze Andrej, die ze van kindsbeen af kent, om erbarmen, en ook de mannen die ze niet kent, onder wie die met de bijl, smeekt ze om erbarmen, maar terwijl ze de hand van haar man nog vasthoudt, wordt haar man onder haar door de mannen die ze niet kent en door Andrej, die ze van kindsbeen af kent, eerst uitgescholden, dan geslagen, heb erbarmen, en ten slotte voor haar ogen in stukken gehakt. Ze laat niet los. Eerst houdt ze haar man vast, dan houdt ze alleen nog een stuk vlees vast, dan is er niets levends meer wat ze naar buiten zou kunnen trekken. Dan is ze een joodse weduwe, die de dood vasthoudt. Dan laat ze los, komt overeind en kijkt naar het stadje beneden en naar het weidse landschap. Het is klaarlichte dag, er zijn strodaken en daken die bedekt zijn met dakspanen, er zijn straten, pleinen en waterputten, in de verte velden en bos, koeien staan in de wei, een koets rijdt over een landweg, beneden voor het huis staan mensen die zwijgend naar haar opkijken en zich niet verroeren. En dan ziet ze plotseling dat het sneeuwt. Alles bevriest nu, denkt ze, goed zo, denkt ze, sneeuw, sneeuw. Ze verliest haar bewustzijn en valt, rolt van het schuine dak en belandt tot haar geluk in een berg kleren, beddengoed en gordijnen die de mannen eerder op straat hebben gesmeten, ze blijft liggen in die lappenberg, in de bloedrode frambozenjam die ze afgelopen zomer zelf heeft gemaakt, de jampot is bij het

naar buiten gooien versplinterd, zo ligt ze daar, met gebroken armen en benen en gesloten ogen, en geen van de zwijgende mensen op het plein komt dichterbij om te kijken of ze nog leeft. Ze leeft, maar op dat moment weet ze dat zelf nog niet. Door haar val is de sneeuw nog een keer opgewaaid, nog meer veren stuiven op uit de kapotgesneden dekbedden, zacht ganzendons zweeft door de lucht en daalt langzaam neer op de takken van de bomen, sneeuw, sneeuw, net als in de winter.

Met haar arm vol wasgoed verlaat ze nu de kinderkamer en loopt langs haar dochter op het voetenbankje. Ze weet heel goed waarom ze haar dochter met een christen heeft laten trouwen. Je vader is er op een dag vandoor gegaan en nooit meer teruggekomen, heeft ze haar dochter uitgelegd toen die naar een vader begon te vragen. Waarom is hij ervandoor gegaan? Waarnaartoe? Komt hij ooit terug?

In de boekenkast werden nieuwe ruitjes gezet. Ze verkocht het huis in het getto en verhuisde naar de binnenstad, zette de zaak van haar man voort en legde alles wat ze overhield opzij voor de uitzet van haar dochter. Ze weet al heel lang wat haar dochter van de ene op de andere dag zal leren: het einde van een dag waarop iemand is gestorven, is nog lang niet het einde van alle dagen.

4

Nu was alleen maar duidelijk geworden wat hij zijn hele leven, vooral de afgelopen drie jaar, had vermoed, namelijk dat wanneer je het spoor ook maar een beetje bijster raakte, het einde even onvermijdelijk was als wanneer je je meteen ergens in een afgrond had gestort. Als keizerlijk-koninklijk ambtenaar, verantwoordelijk voor een vijfendertig kilometer lang traject

van de Galicische Carl Ludwigspoorweg, wist hij dat het vooral zaak was orde te scheppen en de orde daar waar ze al geschapen was te bewaren. Maar in zijn eigen leven had het leven zelf hem altijd parten gespeeld. In het jaar dat hij aspirant was en nog geen salaris kreeg, had zijn honger hem ertoe gebracht schulden te maken. Door die schuldenlast had hij na het aspirantenjaar als ambtenaar in de elfde, dus laagste salarisklasse moeten beginnen. Zijn honger was in elk geval een teken geweest dat hij leefde, evenals de kou die hij die eerste winter leed – maar zijn schulden zouden een negatieve invloed hebben op de *geheime kwalificatie*, de geheime beoordeling door zijn chef. Wanneer hij van de elfde naar de tiende salarisklasse zou opklimmen en zijn schulden kon verminderen, viel daarom niet te zeggen, en het werd hem ook door niemand gezegd. Geen kans dus om snel naar het gewone leven terug te keren. De honger en de kou versterkten de honger en de kou, zo ging dat als het leven ook maar één keer de overhand kreeg. Toen had hij de joodse koopmansvrouw leren kennen en haar dochter, van wie de huid zo blank was dat hij sneeuwblind had kunnen worden wanneer hij er als kever op zou hebben rondgewandeld. Had hij, toen hij zijn huwelijksaanzoek deed, maar geweten wat het goede spoor was en wat niet. Met een joodse bruidsschat betaal je geen schulden af, ook als je ze wel afbetaalt. Er zijn verschillen. Die verschillen herken je aan het toenemende zwijgen – in de kantine, op kantoor. En dat zwijgen heeft iets te maken met het einde in het algemeen, dat begrijpt hij nu, dat heeft hij begrepen nu het einde niet meer te ontkennen valt. Wat was het kind opeens stil.

Zijn vader was niet geweest toen hij voor de wet trouwde en ook niet toen het kind werd geboren. De reis was hem te ver en te duur. Al drie jaar had hij hem niet meer gezien en als

alles goed ging, hoefde hij hem nooit meer te zien. Op de ochtend na de geboorte was hij alleen naar een café gegaan en had hij met vreemde mannen op de pasgeborene geklonken, en toen hij de schnaps, voor hij hem doorslikte, met zijn tong door zijn mond liet gaan om ten volle van de smaak te genieten, had hij bedacht dat ook zijn dochttertje een tong in haar mond had, met een eigen binnenste was ze uit het binnenste van haar moeder gekropen, met eigen holtes uit de holte van haar moeder. Hij, de ambtenaar elfde klasse, had iets levends verwekt en er was geen *geheime kwalificatie* nodig om dat feit te erkennen.

Je hebt tweehonderd kilo touw nodig om het station van Brody ter gelegenheid van een doortocht van de keizer met bloemen te versieren. Eiken planken van vijftien centimeter doorsnee om de bielzen tussen de rails te vernieuwen. Een ambtenaar in de elfde salarisklasse verdient zeshonderd gulden per jaar, een ambtenaar in de tiende daarentegen achthonderd en met een beetje geluk nog tweehonderd gulden toeslag. Maar wat deed je met alles wat niet te berekenen viel? Hoeveel tijd lag er tussen de seconde waarin een kind leefde en de volgende seconde, waarin het niet meer leefde? Was dat wat het ene moment van het andere scheidde eigenlijk wel tijd? Of moest het anders heten en was er alleen nog geen naam voor gevonden? Hoe berekende je de kracht die een kind naar de kant van de doden trok?

Hij herinnert zich nog het moment waarop hij zich voor het eerst had voorgesteld hoe de witte spleet tussen de benen van zijn verloofde eruit zou zien, vlezig en strak, en als hij hem met zijn vingers openspreidde, zou de piepkleine rode hanenkam te zien zijn. Later, toen ze zijn vrouw was, hield hij van de geluiden die hun bezwete lichamen maakten als ze

tegen elkaar aan schurkten en zich weer losmaakten, het had geklakt en gesmakt, hun monden, tongen en lippen waren met elkaar versmolten, wat eerst op zichzelf stond, was al zuigend in één enkele vochtige holte van vlees veranderd. Vlees, vlees, soms was alleen al dat woord voldoende geweest om opgewonden te raken. Maar sinds hij gisternacht het levenloze kind uit de armen van zijn vrouw heeft gepakt en weer in de wieg heeft gelegd, weet hij hoe koud iets aanvoelt wat gestorven is, veel kouder dan hij ooit had gedacht. Hij weet niet hoe hij dat ooit weer moet vergeten. Hij, de ambtenaar elfde klasse, heeft iets doods verwekt en er is geen *geheime kwalificatie* nodig om dat te erkennen.

Op de ruwe grenen vloer van het café waar hij zit valt zonlicht. Toen hij hier 's nachts aankwam, hadden er onder de tafels nog een paar Russische deserteurs liggen slapen. Terwijl hij zijn eerste borrel dronk, en zijn tweede en derde, waren ze wakker geworden, ze hadden hun boeltje bij elkaar gezocht en waren vertrokken met een kleine, kale man, die bij het aanbreken van de dag was verschenen en met wie ze kennelijk hadden afgesproken. De kale noch de mannen hadden veel gezegd en toch was duidelijk geweest dat die Russen, zoals je ze wel vaker in zulke kroegen aantrof, mannen waren die besloten hadden niet meer terug te keren. Na wat hij, de ambtenaar elfde klasse, 's nachts heeft meegemaakt, begrijpt hij plotseling wat zo'n grensoverschrijding in werkelijkheid betekent. Hij begrijpt wat het betekent als de mogelijkheid om terug te keren niet meer bestaat. Het is alsof van alles wat hij ziet en tegenkomt de laag afbrokkelt die dat inzicht eerst verhinderde, zodat hij nu tegen wil en dank moet herkennen wat eronder ligt en tegen die herkenning ook bestand moet zijn – maar hoe dat moet, weet hij niet.